

ORKUN'DAKİ BÜYÜK KURGAN VE 2003 YILINDA ÇIKAN TAMGALI BALBALLAR

Mogolistan'ın en büyük akarsularından birisi olan Selenge Nehri'nin kollarından Orkun'un suladığı arazi malum olduğu üzere eski bir yerleşim merkezidir. Kutlu Ötüken topraklarının aşağı-yukarı orta kesimlerine denk gelen bu yer, Hunlardan başlamak üzere 13. asra kadar bütün tarihi Türk sülalelerine başkentlik yapmıştır. Hayvancılığa son derece müsait olan bu ordugahın etrafı fazla yüksek olmayan dağlarla çevrili olup, stratejik öneme de haizdir.

Orkun bölgesinde, Kök Türk dönemine ait Bilge Kagan ve Köl Tigin Anıt Mezarlarında 2000 senesinden beri kazı çalışmaları devam etmektedir. 2003 yılı itibarıyla Bilge Kagan kazısı bitirilmiştir; 2004'te anıt mezarlığın yeniden inşasına başlanmak üzere alt yapı faaliyetleri de tamamlanmıştır. Yani, anıt bölgesinin mimari yapısının üç aşağı-beş yukarı belirlenmiş durumda olduğunu söyleyebiliriz.

Bu saha evvelce de ifade ettiğimiz üzere geniş bir alanı ihtiva edip; hem Kök Türk dönemine ait, hem de Uygur çağından kalma Karabalgasun ve Türk Hanının Balığı gibi şehirleri de barınmaktadır. Geçmiş yıllarda, buralarda da Türkiye'nin kazı yapması gerektiğini Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) vasıtasıyla ilgili makamlara iletmiş ve birtakım ön çalışmalar yapmış olmamıza rağmen, bu hususta şimdiye kadar herhangi bir girişimde bulunulmadığı anlaşılmaktadır. 2001 yılında yerinde inceleme yaptığımız Türk Hanının Balığı'nda 2003 senesinde bazı grupların çalışmalara başladığını işittik. Bunun benzeri Karabalgasun'da da eminiz ki bazı Batılılar ile Mogollar anlaşarak, bize sormadan kazı faaliyetlerine gireceklerdir. Ancak yabancılar maalesef bu Türk eserlerine Türk'ün gösterdiği dikkati göstermeyebilirler. Eserlerimizin tahrip veya heba olması durumları da söz konusudur.

Bugün Mogolistan'da özellikle 13. yüzyıl öncesine ait ne varsa Türk izini taşımaktadır. Hepinizin takdir ettiği üzere Mogollar yerleşik kültür veyahut şehir hayatını bilmediklerinden dolayı kentleşme olmamış, bu yüzden de medeniyete dair kalıntılara da pek fazla sahip bulunamamışlardır.

Orkun Vadisi ve hususiyetle yazıtların bulunduğu mıntıka, kuzey ve güney tarafları itibarıyla tamamen mezarlık konumundadır. Buradaki kurganların bir kısmının Hunlar döneminden, bir bölümünün de Kök Türkler ve Uygurlardan kalma olduğunu tahmin ediyoruz. İşte bunlardan birisi havalinin en büyük kurganı olup, yazıtların güney doğusunda aşağı-yukarı 5-6 km uzaklıkta yer alıyor. Yakın çevrede başka bir örneği yok gibidir. Boyut itibarıyla çok

büyük olan bu kurganın henüz hangi döneme ait olduğunu tespit etmek mümkün değildir. Hun veya Kök Türk hatta Uygur ve Kırgız çağı da olabilir. Çünkü arkeolojik çalışma yapmadan bir şey diyemiyoruz. Ama gerçek olan husus yüzde yüz bir Türk hükümdarına ya da beyine ait olmalıdır. Dolayısıyla Moğol yetkililerle işbirliği yapılarak, bu kurgan da önümüzdeki yıllarda sistemli kazı çalışmalarına başlanması gerektiğine inanıyoruz. Söz konusu olan kurganın etrafında yine değişik ebatlarda mezarların olduğunu da belirtmek lazımdır.

Kurganın hemen batısında mevcut olan kayalıklarda yapılan incelemelerde birkaç tamgaya tesadüf edilmiştir. Tamgaların birinin yanında Kök Türk harfli yazıların da olduğunu sanıyoruz, ancak zamanın tahribatıyla bunlar yok olmuşlardır. Fakat herhalde sonraki zamanlarda üzerine bazı işaretler de kazılmaya gayret edilmiştir.

Burada belirgin olarak bir motif, iki de tamga yer almaktadır. Motif yahut da figür bir dağ keçisine aittir. Aynı yerde iki tane de tamga tespit edilmiştir ki, birbirlerine benzemektedir. Biz bu tamgaların biçimlerinin Uygur dönemini aksettirdiğini sanmaktayız. Bir tanesi zaten bizim 2001 tarihinde, toprağın altından çıkardığımız, Bilge Kagan Anıt Mezarlığının balballarından birinin üzerindeki tamgaya benzemektedir¹.

2003 yılında Bilge Kagan Anıt Mezarlığının kazı çalışmalarını tamamlamak üzere Mogolistan'a gittiğimizde yine bir tamgalı balbal ele geçmiştir. Bu balbal, arkadaşlarımızın NH-268 B şeklinde kodladığı bir açma bölgesinde 204 cm uzunluğunda, 37 cm genişliğinde olarak bulundu. Balbal üzerinde açıkça görülen bir tane tamga mevcuttur. Ancak yanında bir tamga daha olma ihtimali varsa da, bu bölge tahrip olduğundan şeklini çıkarmak pek mümkün olmamaktadır.

Resimde şekilleri görülen bu tamgaların Kök Türk-Uygur çağlarında sıkça kullanıldığını, hatta bugün çeşitli Türk ve Moğol boylarınca da hala önemi olabileceğini düşünüyoruz. Silinmiş veyahut da kırılmış yerdeki tamga daha önce pekçok yazıtta ve balbalda görülen keçi ya da kotuz tamga olabilir. Diğerini ise ay ve güneşten ibaret olduğunu sanıyoruz. Ay ve güneş Türk konar-göçer hayatında olduğu gibi dini literatüründe de oldukça önemli bir yere sahiptir. Ay ve güneş konar-göçer hayat tarzında vazgeçilmez iki unsurdur. Güneş her gün dünyayı aydınlatan, ısıtan, canlılara hayat veren bir nesne olduğu üzere, ay da göçerlerin gecelerini ışıtın, yollarını aydınlatan bir varlıktır. Dolayısıyla eski Türk hayat biçimi ve anlayışında yeri tartışılmaz.

¹ Bakınız, S.Gömeç, "Balbalların Peşinden", **Türk Kültürü**, 39/462, Ankara 2001.

Dini itikatlar açısından düşündüğümüzde ise; güneşi ana, ayı ata olarak kabul edebiliriz. Ki, bu tamganın bu şekilde iç içe olması da insanın aklına bunu getirmektedir. Fakat burada şu özellikle vurgulanmalıdır: Eski Türk dini veya Kök Tengri itikadında kesinlikle güneşe veya aya tapma gibi bir durum söz konusu değildir. Özellikle budist ve maniheist inançlarla geç Altay şamanizmi dediğimiz yaşayışlara bakılarak eski Türklerin bazı tabiat varlıklarına taptıkları şeklinde yorumlarda bulunuluyorsa da bu yanlıştır². Ama budizm ve maniheizmde ay ve güneşin de varlığını inkar etmemiz mümkün değildir. Özellikle Uygurlar çağında maniheist inançla birlikte giren ayın Türk dini hayatında son derece mühim bir yeri vardır. Dolayısıyla 2003 yılında, Bilge Kagan Anıt Mezarlığını çevreleyen balballardan biri üzerinde rastlanan ay ve güneş damgası üzerinde daha durulacağını düşünmekteyiz.

Bilge Kagan Anıt Mezarlığının kazı çalışmaları esnasında doğu tarafı, güney ucunda NI-268 A kodlu açma alanında da, 23 Ağustos 2003 tarihinde iki yeni balbal üzerinde farklı iki tamgayı daha tespit etme imkanına sahip olduk. Aralarındaki uzaklık 2 m civarında bulunan kuzeydeki tamganın üzerinde adeta çift taraflı misineyi andıran bir şekil vardır. Balbalın uzunluğu 1.52 m, eni 40 cm'dir. Tamganın boyu ve eni ise, 12 cm kadardır. Güneyde yer alan balbal üzerinde kazınmış olan tamganın eni 7 cm, uzunluğu 13 cm olup, balbal da 93 cm boyunda, 28 cm genişliğindedir. Bunun üstünde bulunan tamga da bizim şimdiye kadar gördüklerimizden biraz farklılık arz etmektedir. Aşağıda resimlerini de göreceğiniz bu tamgalardan ikincisi sanki bir tuğu andırmaktadır. Ancak üç tuğlu bir sancak görünümündedir.

Kazı çalışmalarımızın sona ermeden bir önceki günü olan 28.8.2003 günü NG-268 A kodlu açma bölgesinde 2 m boyunda, 32 cm eninde tamgalı bir balbal daha ortaya çıkarıldı. Bu da daha önce Mogolistan'da rastlanılan hiçbir tamgaya benzemiyor. Eni 10 cm, boyu 19 cm kadar olan bu tamga, neredeyse bir çadırın üzerinde duran kelebek motifini hatırlatıyor.

Mogolistan'daki Türk Anıtları Kazı ve Restorasyon çalışmaları sırasında, tarafımızın başkanlık ettiği kazı faaliyetlerinde 2001 ve 2003 yılı buluntuları arasındaki balbalların durumu ve daha önce bulunanları karşılaştırdığımızda belki şunları söyleyebiliriz: Bilge Kagan ve Köl Tigin Anıt Mezarlıklarının önünde doğuya doğru uzayıp giden balbalların yanı sıra, anıt mezarlıkların dış duvarlarının içinde belirli mesafelerle dizilmiş tamgalı ve tamgasız balballara tesadüf edilmektedir. Birtakım arkadaşlarımızla da yaptığımız istişarelere göre, bu balbalların dışarıdakilerden farklı olması gerekir. Herhalde bunlar Köl Tigin ve Bilge Kagan'ın cenaze merasimine katılan devletleri ve Türk boylarını ifade

² Bakınız, S.Gömeç, "Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet", **DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi**, 21/33, Ankara 2003.

ediyor olmalıdır. Tamgalıların Türk kabilelerini, tamgasızların ise yabancılara ait olma ihtimali vardır. Bir başka düşünce de, bu balballar Kök Türk Kaganlığına bağlı olan Türk ve yabancı kavimleri temsil edebilir.

Netice itibarıyla, hem balbalların bu anıt mezarlıklardaki vaziyetleri, hem üzerlerindeki şekiller ve hem de şimdiye kadar balballar konusunda ileri sürülmüş olan görüşlerin birbir yeniden ele alınarak değerlendirilmeleri gerektiği fikrimizi de beyan etmek isteriz.

“Orkun’daki Büyük Kurgan ve 2003 Yılında Çıkan Tamgalı Balballar”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı 207, İstanbul 2004